

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ ШКОЛЯРІВ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ У ШКОЛЯРІВ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті на основі архівних та нормативних матеріалів розглядаються питання забезпечення школярів загальноосвітніх шкіл ХХ століття навчальною літературою. Показано зміни, які відбувалися з часом у вирішенні даної проблеми.

In the article on the basis of the archived and normative materials the questions of providing schoolchildren of general schools of XX age with educational literature are observed. Changes which took place in course of time in the decision of this problem are raised.

Одним із основних завдань, які постали перед національною системою освіти незалежної України, стало створення підручників та навчальних посібників для школи. Зміни у змісті освіти вимагали нової навчально-методичної літератури на основі створення альтернативних підручників, оригінальних підручників і посібників нового покоління, навчально-книжкових комплексів тощо та забезпечення учнів навчальною літературою.

Різні аспекти підручникотворення висвітлено в роботах видатних вітчизняних науковців (А.Бондар, Ю.Мальований, О.Савченко, Д.Тхоржевський та ін.). Науковцями досліджувалися окремі питання науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи (Д.Зуєв, О.Кондратюк, Є.Остапчук та ін.) та професійно-технічних навчальних закладів (А.Гуржій, В.Радкевич, В.Харабет та ін.), проблеми створення нових шкільних навчальних планів, програм, підручників і посібників (М.Вашуленко, В.Мадзігон, В.Савченко, В.Сидоренко, та ін.). Аналіз наукових розробок сучасних учених О.Сухомлинської, Т.Завгородньої, Б.Ступарика та ін. доводить, що шкільна книга значно впливає не лише на якість отриманих знань учнів, а й на їх світоглядну позицію. Зверталися вчені і до проблем формування в учнів наукової картини світу (С.Гончаренко, Ю.Руденко, О. Рудницька та ін.). Разом з тим, на жаль, вплив забезпечення навчальною літературою на формування у школярів наукової картини світу висвітлено ще недостатньо. Тому метою нашої статті стало дослідження стану забезпечення школярів підручниками, а відтак і залежності від нього формування в учнів наукової картини світу.

Проблема забезпечення учнів підручниками постійно існувала у загальноосвітніх школах протягом усього ХХ століття. Недивлячись на те, що на її вирішення було затрачено багато сил і коштів, що вирішенням цього питання займалися найвищі посадові особи і керівні органи, повного забезпечення усіх учнів необхідною навчальною літературою так і не відбулося.

У дореволюційній Росії школи мали значну можливість у виборі навчальної літератури. Для кожного предмета існувала значна кількість альтернативних підручників і вчителі та керівництво шкіл мало можливості у підборі навчальної літератури. Недивлячись на такий стан виданої літератури кількісні показники її наявності у школах були незадовільними. Розглянемо забезпеченість основними підручниками молодших школярів у дореволюційній Україні на прикладі Полтавської губернії.

Кількість підручників на одного учня початкової школи Полтавської губернії у 1910 році наведено у таблиці 1 (назви підручників подано так, як вони називалися у досліджуваній період) [4].

Як видно із таблиці 1 забезпеченість деякими підручниками сільських школярів була незадовільною. Міська школа теж не набагато краще була ними забезпечена.

Видання підручників українською мовою в дореволюційний період майже не здійснювалося. Вони випускалися тільки для недільних шкіл та шкіл для дорослих, бо тільки

в деяких з них учнів навчали українською мовою. З огляду на це потреби у великих тиражах не було, а тому їх до 1917 року було створено і видано обмаль. А для середньої школи їх взагалі не було.

Таблиця 1.

Кількість підручників на одного школяра

Назви підручників	У сільській школі	У земській школі
Закону Божія	1,4	1,8
Азбуки, буквари	0,6	0,7
Книги для читання	1,3	3,0
Граматики	0,7	0,9
Задачники	1,2	1,5
Разом	5,2	7,9

Таке положення з навчальною літературою й переведення на рідну мову навчання та введення в 1918 році до навчальних планів українознавчих дисциплін (українська мова та література, історія України, географія України, природознавство) створювало певні бар'єри при відкритті шкіл та організації їх навчального процесу. До того ж військові дії, що проходили в ті часи на Україні, не тільки не дозволяли масовими тиражами роздруковувати підручники, а навпаки дуже часто знищували їх. Тому не було можливості у достатній кількості забезпечити ними школярів.

На початку 20-х років ХХ століття постійно ставилося питання про необхідність комплекту навчальних книг через впровадження комплексної системи освіти. Нагадаємо, що в ті часи навчальний рік було розподілено на триместри, для кожного з яких видавалися свої навчальні книги. До них входили: підручники; робочі книжки; довідники; енциклопедії; література для комплексних тем; нариси з історії окремих наук тощо. Основний наголос робили на робочі книги, а підручники та інша навчальна література визначалися як допоміжні. У той самий час, недивлячись на розмаїття навчальної літератури, стабільних підручників не існувало. Вони змінювались кожного навчального року. Це стало однією із причин поганого забезпечення ними шкіл. Ще однією (основною) причиною такого був перехід системи освіти України з предметної на комплексну. Оскільки це була нова система в педагогічній освіті, то сталих і розроблених науково-обґрунтованих шляхів її використання не існувало, і весь навчальний процес йшов шляхом повільного відбору раціонального та впровадження його в процес навчання. До того ж комплексна система спрямовувала вчителів на широке використання в школі активних форм праці. Тому всі підручники, які були видані для навчання за предметною системою, не підходили для навчання за комплексною системою [6].

Тільки починаючи з 1932-1933 навчального року, всі підручники стабілізуються і будуть діяти і в наступних навчальних роках. Тому потрібно провести у школах роботу по їх збереженню [7].

Разом зі стабілізацією підручників керівні освітянські органи продовжували дбати про покращення забезпечення ними шкіл. Із цією метою постійно видавали різні постанови і надсилали відповідні листи.

Так, наприклад, у постанові РНК УРСР №192 від 31 серпня 1940 року "Про готовність початкових, неповних середніх і середніх шкіл УРСР до 1940-1941 навчального року" звернуто увагу, що план видання підручників на початок навчального року видавництвом "Радшкола" виконано по назвах лише на 61%, а здано книготоргівельним організаціям тільки на 35,7% потрібного тиражу. З огляду на зазначене НКО УРСР зобов'язувався до 1 жовтня забезпечити видання і здачу повним тиражем підручників початкової і середньої школи, а

протягом 10 днів закінчити видання й надсилку до всіх початкових, неповних середніх і середніх шкіл навчальних програм з усіх предметів [5].

Зауважимо, що у зв'язку з проведенням реформ шкільної освіти виникла необхідність заміни існуючих підручників новими, Зміна змісту освіти, а відповідно і підручників, проходила згідно розроблених Міністерством освіти планів і ним же перевірялася. Міністерство освіти УРСР кожного року затверджувало список підручників, якими можна було користуватися в процесі навчання учнів загальноосвітніх шкіл. Недивлячись на прийняття значної кількості рішень щодо створення і видання стабільних підручників згідно нового змісту освіти повного забезпечення ними шкіл не вдавалося досягти. Тому Міністерство освіти УРСР весь час намагалося поліпшити ситуацію. Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що забезпечення школярів навчальною літературою з кожним роком покращувалось за рахунок випуску нових, перерозподілу вживаних та використанню бібліотечних підручників. Це позитивно впливало на отримання учнями знань, а отже і на сформованість у них більш об'ємної наукової картини світу [6].

Можна виділити основні причини, через які забезпечення шкіл УРСР підручниками було незадовільним. Серед них:

- по-перше, видання підручників не враховувало реальних потреб;
- по-друге, постачання підручників двома базами (облкниготоргу та облспоживспілки) не давало можливості раціонально розподілити їх;
- по-третє, постачання підручників відбувалося у відриві від замовлень шкіл;
- по-четверте, підручники завозили протягом усього навчального року;
- по-п'яте, місто забезпечувалось підручниками краще, ніж село;
- по-шосте, постійні зміни змісту шкільної освіти не давали можливостей створювати стабільні підручники;
- по-сьоме, на забезпечення шкіл підручниками досить суттєво впливала політизація освітньої галузі тощо.

Ситуація, що склалася з забезпеченням учнів підручниками школярів незалежної України у кінці ХХ століття йшла явно не на користь якості шкільної освіти. Недивлячись на постійне прийняття Міністерством освіти України рішень задовільного постачання навчальної літератури учням так і не відбулося. Такий стан був пов'язаний із тим, що з отриманням незалежності потрібно було створювати і видавати нові підручники (бажано альтернативні, а це ускладнювало їх створення і видання), економічною нестабільністю в країні, невизначеністю змісту навчання тощо. Через фінансову скруту забезпечення шкіл підручниками та їх випуск були чи не найбільш важливими проблемами 90-х років.

На вирішення зазначеної проблеми було спрямовано не одне рішення керівних органів освіти. Наприклад, у рішенні колегії Міністерства освіти України від 23 вересня 1992 року "Про початок нового 1992/1993 навчального року в навчальних закладах України" відмічалось, що видано понад 180 назв підручників та навчальних посібників загальним тиражем 28,1 мільйона примірників, а також створено чимало альтернативних підручників для загальноосвітніх шкіл. Разом із цим у рішенні зазначалося, що оновлення змісту освіти школярів не своєчасно відображається в програмах і підручниках. Окрім того видавництво із запізненням випустило ряд навчальних програм (українська і російська література, географія, фізика, хімія, біологія) та підручників (українська та російська мова для 4(3) класу, українська література для 5 класу, математика для 3(2) класу, історія України для 5 класу російськомовних шкіл. З огляду на це поставлено завдання внести корективи у видавничу діяльність з метою вилучення і заміни підручників, розробки українською мовою картографічних посібників з історії і географії тощо [1].

Саме тому їх постійно тримали під контролем і намагалися врегулювати. На необхідність вжиття конкретних заходів щодо випуску всіх підручників до початку кожного наступного навчального відображалось щорічно у рішеннях колегії Міністерства освіти України.

Тривожна ситуація зберігалася і в кінці ХХ століття. Це підтверджує доповідь міністра освіти Зайчука В.О. “Про початок 1999-2000 року в закладах освіти”, в якій сказано, що існувала напруга із забезпеченням шкіл підручниками, що не було створено достатнього для шкіл підручничкового фонду, в першу чергу, через обмежене фінансування. Міністр освіти також сказав, що протягом минулого року фактично було призупинено випуск навчальних книг для загальноосвітніх навчальних закладів і лише після Указу Президента України від 6 серпня 1999 року “Про невідкладні заходи щодо своєчасного і організованого початку нового 1999/2000 навчального року” справа поліпшилася. Організовано випуск гостродефіцитних навчальних книг і вони до 25 жовтня мали надійти в області. У доповіді також звернуто увагу на те, що щороку у загальноосвітніх закладах використовувалася майже 1 тисяча назв підручників і навчальних посібників, більшу половину з яких (570 назв) складала основна навчальна література. Серед них чималою була частка альтернативних книг, але не всі вони мали належну якість. Зокрема книги з біології, історії, фізики, хімії викликали справедливі нарікання щодо їхньої складності [2].

Окрім вищеназваних проблем у 90-ті роки в Україні були й позитивні зрушення пов’язані, передусім, із створенням та апробацією навчально-методичних комплексів, альтернативних та диференційованих підручників, створенням нового покоління навчальної літератури тощо [3].

Проведений аналіз показав, що вирішення проблеми забезпечення школярів навчальною літературою завжди бажало бути кращим. Це пов’язано з рядом об’єктивних (швидкий науково-технічний розвиток, значне збільшення обсягу наукових знань, виникнення цілого ряду нових наук тощо) та ідеологічно-політичних (зміна політичних владних систем, панівні ідеології, складом правлячої верхівки, пріоритетами розвитку в освіті тощо) чинників. Результатом столітнього розвитку стало розуміння того, що нова навчальна література повинна забезпечити всебічний розвиток дитини як особистості; умови для засвоєння обсягу знань про людину, природу і суспільство; естетичне, правове, трудове, екологічне і фізичне виховання; формування здорового способу життя та професійне самовизначення. При підготовці підручників звернуто особливу увагу на структурування навчального матеріалу, його змістовне наповнення, досягнення високої навчальної ефективності. У новоствореній літературі дотримувались принципу послідовності, плавного і вмотивованого переходу від простого до складного, спрямування на вдосконалення змісту мовної, суспільствознавчої, природничо-математичної та художньо-естетичної картини світу учнів. Тому у подальшому слід дослідити можливості формування кожної із перерахованих картин світу у навчальному процесі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Спр. 9. – 102 арк.
2. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Спр.303. – 200 арк.
3. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Спр.304. – 148 арк.
4. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии Учебных Заведений Округа за 1910 год. – К.: Лито-типография И.Н.Кушнерев и К., 1911. – 140 с.
5. Про готовність початкових, неповних середніх і середніх шкіл УРСР до 1940-1941 навчального року // Збірник наказів та розпоряджень народного Комісаріату освіти Української РСР. – 1940. – №25. – С. 5-7.
6. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення: Монографія. – Херсон: РПО, 2007. – 600 с.
7. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр. 1311.